

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення голови Великої Палати Верховного Суду Ткач І.В., у якому поставлені такі питання:

1. Які відомості повинні зазначатися у детальному описі робіт (наданих послуг) у разі, якщо згідно з умовами договору про надання правничої допомоги встановлено фіксовану вартість виконаних адвокатом робіт (наданих послуг)?

2. Якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, чи обов'язково включати до детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, кількість часу, витраченого адвокатом на виконання робіт (надання послуг)?

3. Якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, чи може та обставина, що сторона не зазначила витрати часу на надання правничої допомоги, бути єдиною підставою для відмови стороні у відшкодуванні її витрат на професійну правничу допомогу?

4. Як визначається співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката відповідно до частини четвертої статті 126 ГПК України у разі, якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката?

Питання поставлені в аспекті обставин цивільної справи № 922/1964/21, що перебуває на розгляді Великої Палати Верховного Суду.

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Відповідь на поставлені у запиті про надання наукового висновку питання не може бути надана лише виходячи з буквального змісту приписів ст. 126 ГПК України, а вимагає послідовного руху від загального до конкретного, тобто урахування завдання господарського судочинства,¹ його основних принципів (засад).

1.1. Відповідно до частин першої та другої статті 2 ГПК України завданням господарського судочинства є **справедливе**, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою **ефективного захисту** порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства, яке **превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі**.

---

¹ Власне, проблема є аналогічною і для цивільного судочинства. Однак позаяк питання стосується лише судочинства господарського, то у цьому висновку буде здебільшого акцентуватися увага саме на ньому. Однак все, що буде сказано, *mutatis mutandis* стосується в тлумачення відповідних норм ЦПК України.

1.2. Відповідно до пункту першого частини третьої статті 2 ГПК України однією із основних засад (принципів) господарського судочинства є верховенство права.

Зміст цього принципу неодноразово і досить детально аналізував Конституційний Суд України. Так, зокрема, ним акцентувалася увага на тому, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.¹

Елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005). Принцип правової визначеності означає, що „обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки“ (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010).²

Істотне значення має і той аспект принципу верховенства права, що суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (частина четверта статті 11 ГПК України).

При цьому принципів судочинства (процесуальних принципів), особливо якщо вони одночасно є принципами загальноправовими (як принцип верховенства права) повною мірою стосується відома правова максима, не так давно сформульована Верховним Судом і вже впроваджена у його сталу практику:

«Загальні засади (принципи) приватного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання ... мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії» (постанова Верховного Суду від 25.01.2021 у справі №758/10761/13-ц).

---

¹ Абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004.

² Речення перше, друге абзацу другого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010.

2. Оцінюючи зміст приписів частини третьої статті 126 ГПК України в контексті наведеного вище (пункт 1, підпункти 1.1, 1.2 Аналітичної частини цього Наукового висновку), ми повинні акцентувати увагу на тому, що подання детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, **не є самоціллю, а є необхідним для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат.**

З цих причин неподання учасником справи детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, що вимагається частиною третьою статті 126 ГПК України, може бути підставою для відмови у відшкодуванні відповідної категорії судових витрат такого учасника справи лише у тому випадку, якщо розмір витрат на професійну правничу допомогу не може бути однозначно визначений виходячи з інших доказів, поданих учасниками справи.

Справедливість цього висновку повною мірою підтверджують і наступні міркування:

2.1. Розмір судових витрат, у тому числі (а на практиці – насамперед) витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають відшкодуванню на користь учасника справи, є обставиною, що підлягає доказуванню, хоча і має процесуальне, а не матеріально-правове значення.

Саме така позиція впливає з викладеного у пунктах 32-34 **постанови Великої Палати Верховного Суду від 07.07.2021 № 910/12876/19:**

«32. За частиною першою статті 74 ГПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

33. Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), у тому числі в рішенні від 28 листопада 2002 року "Лавентс проти Латвії" (Lavents v. Latvia) за заявою N 58442/00 щодо судових витрат, зазначено що за статтею 41 Конвенції суд відшкодовує лише витрати, стосовно яких було встановлено, що вони справді були необхідними і становлять розумну суму (див., серед багатьох інших, рішення ЄСПЛ у справах "Ніколова проти Болгарії" та "Єчюс проти Литви", пункти 79 і 112 відповідно).

*34. При визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, з огляду на конкретні обставини справи та фінансовий стан обох сторін. Ті самі критерії застосовує ЄСПЛ, присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Так, у справі "Схід/Захід Альянс Лімітед" проти України" (заява N 19336/04) зазначено, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, **лише якщо буде доведено**, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір - обґрунтованим (пункт 268)».*

Водночас, доказами відповідно до ч. 1 ст.73 ГПК України **є будь-які дані**, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Докази мають бути допустимими. Зокрема, якщо певні обставини відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, вони не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (ч.1 ст. 77 ГПК України). Водночас, чинне законодавство України не містить обмежень щодо кола засобів доказування, якими особа має доводити перед судом розмір витрат на професійну правничу допомогу, які учасник здійснив чи має з необхідністю здійснити.

Та обставина, що частина третя статті 126 ГПК України вимагає для визначення розміру таких витрат з метою їх розподілу подати детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат нічого не змінює у вказаному висновку, адже ця норма не містить застережень щодо виключності такого засобу доказування розміру відповідних витрат, як вказаний «детальний опис».

2.2. З наведеного у пункті 2.1 Аналітичної частини цього Наукового висновку випливає також і те, що за наявності у справі інших, крім передбаченого частиною третьою статті 126 ГПК України «детального опису» доказів, що переконливо свідчать про розмір відповідної категорії судових витрат, що їх поніс чи з необхідністю має понести учасник справи, вимога подання саме «детального опису» доволі очевидно постає як формалізм у застосуванні норм процесуального права.

Звичайно, формалізм є явищем позитивним та необхідним, оскільки забезпечує чітке дотримання судами процесу. Але надмірний формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду. Рішеннями ЄСПЛ визначено, що право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним». Для того щоб право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує її права» (рішення у справах «Bellet v. France» та «Nunes Dias v. Portugal»). Суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) може позбавити заявників права звертатися до суду (рішення ЄСПЛ у справі «Perez de Rada Cavanilles v. Spain»).

У цьому контексті важливо пам'ятати, що відповідно до пункту 14 Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам – членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81)7, передбачено, що за винятком особливих обставин сторона, яка виграла справу, в принципі має одержувати від сторони, яка програла справу, відшкодування видатків і витрат, включаючи гонорари адвокатам, котрі вона небезпідставно понесла в зв'язку із провадженням.

Отже, розумне та правомірне очікування стороною, яка виграла справу, відшкодування своїх розумних та обґрунтованих витрат на професійну правничу допомогу не повинно обмежуватися з суто формалістичних причин відсутності «детального опису», що його вимагає частина третя статті 126 ГПК України. Такий формалізм у процесі вже буде надмірним з усіма впливаючими з цього наслідками.

2.3. Нарешті, варто придивитися, як саме потрактує ЄСПЛ питання щодо значення саме детального опису робіт, які виконали адвокати заявника, для прийняття рішення про присудження заявнику відшкодування відповідних витрат.

Так, у § 175 постанови Великої Палати ЄСПЛ від 30.11.2004 у справі «Öneriyildiz vs. Turkey» (скарга № 48939/99) доволі недвозначно вказано, що суд відмовляє заявнику у відшкодуванні витрат на правову допомогу, оскільки заявник не підтвердив ці свої вимоги належними документами **або** детальними поясненнями щодо виконаної його представником роботи.

Не менш показовою є позиція ЄСПЛ, висловлена в інших рішеннях, коли відсутність детального опису виконаної адвокатом роботи стало підставою лише для зменшення суми відшкодування витрат на правову допомогу (у тому числі й на оплату гонорару адвокату!) до розумних, на думку суду, в конкретних умовах розмірів, але зовсім не для відмови у задоволенні претензій на відшкодування такого роду витрат (§§ 218-220 постанови ЄСПЛ від 27.03.2014 у справі «Matytsyna vs. Russia» (скарга № 58428/10)).

3. Задля вирішення питання про значення «детального опису», якого вимагає частина третя статті 126 ГПК України, у випадку, коли договором про надання правового (професійної правничої) допомоги встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, слід перш за все визначитися із тим, що саме означає такий «фіксований розмір», у тому числі в конкретному випадку.

Фіксований розмір гонорару за змістом приписів частини другої статті 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відображає порядок обчислення гонорару адвоката, що визначається в договорі про надання правової (професійної правничої) допомоги. Оскільки ж до такого договору застосовуються загальні вимоги договірної права (частина третя статті 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), то можна впевнено стверджувати, що гонорар адвоката хоч і визначається частиною першою статті 30 вказаного Закону як «форма винагороди адвоката», але в термінах Цивільного кодексу України становить ціну такого договору (стаття 632 ЦК).

Ціна ж в цивільно-правовому договорі встановлюється за домовленістю сторін і може мати (та, власне, переважно має) чітко фіксований розмір, вказуючи на конкретну суму або конкретний процент (частину) від того чи іншого показника, який боржник має сплатити кредиторю з настанням умов платежу.

Стосовно договору адвоката з клієнтом про надання правової (професійної правничої) допомоги фіксований розмір гонорару у вказаному контексті означає, що в разі настання визначених таким договором умов платежу конкретний склад дій адвоката, що були вчинені на виконання цього договору й призвели до настання цих умов, не має жодного значення для визначення розміру адвокатського гонорару в конкретному випадку. Те саме стосується також і обсягу витрачених адвокатом для вчинення відповідних дій на виконання договору часу та зусиль. Тим самим усі вказані обставини не мають значення у відповідній ситуації для визначення конкретного розміру витрат учасника справи на професійну правничу допомогу адвоката, у тому числі у розумінні частини третьої статті 126 ГПК України.

4. Стосовно відомостей, які повинні зазначатися в детальному описі, що його вимагає частина третя статті 126 ГПК України, слід зауважити, що процесуальний закон конкретного складу таких відомостей не визначає, обмежуючись лише неконкретним посиланням на те, що відповідний опис має бути «детальним».

З цих причин, враховуючи принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми як складові принципу верховенства права (див. пункт 1.2 Аналітичної частини цього Наукового висновку), визначення необхідного і достатнього ступеня деталізації опису робіт (наданих послуг) в розглядуваному випадку є виключною прерогативою учасника справи, що такий опис подає до суду. У свою чергу, суд не має повноважень оцінювати такий опис на предмет достатності його деталізації, адже за відсутності визначених процесуальним законом чітких критеріїв такого роду оцінки вона неминуче перетвориться на свавілля і спричинить порушення принципу верховенства права.

З цих причин учасник справи повинен деталізувати відповідний опис лише тією мірою, якою досягається функціональне призначення вказаного «детального опису» – визначити розмір витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат.

Так, якщо, наприклад, у договорі про надання правової (професійної правничої) допомоги визначено гонорар адвоката за погодинними ставками, то без деталізації його роботи за видами дій і заходів із зазначенням витраченого на них часу функціональне призначення розглядуваного «детального опису» не досягається. У разі ж визначення договором фіксованого розміру адвокатського гонорару ступінь деталізації може бути мінімальною, а про будь-яке значення кількості витраченого адвокатом часу взагалі йтися не може (див. пункт 2 Аналітичної частини цього наукового висновку). Більше того, у разі встановлення фіксованого розміру адвокатського гонорару, як вже зазначалося, подання «детального опису» як такого взагалі не має істотного значення, якщо розмір такого гонорару та факт настання умов його виплати підтверджуються іншими наявними у справі доказами.

5. Певні питання може викликати та обставина, що пункт другий частини четвертої статті 126 ГПК України безальтернативно вимагає враховувати під час визначення співмірності розміру витрат на оплату послуг адвоката також і час, витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг).

У цьому аспекті слід перш за все наголосити на певну умовність використаних у процесуальному законі понять «роботи»/«послуги». Адже договір адвоката з клієнтом про надання правової (професійної правничої) допомоги навряд чи може вважатися різновидом договору про виконання робіт чи надання послуг, адже предметом цього договору є надання клієнту правової (професійної правничої) допомоги, що нерівнозначно наданню юридичних послуг. Правова допомога за своєю сутністю має більш комплексний характер, а тому не випадково Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», трактуючи поняття правової допомоги та договору про її надання, взагалі не вживає понять «роботи» та «послуги» у традиційному цивілістичному сенсі. Отже, набагато більш

правильним буде кваліфікувати такий договір як непоіменований вид договору,¹ предметом якого є саме надання клієнту правової (професійної правничої) допомоги, обсяг якої, у свою чергу, може визначатися далеко не тільки витраченим адвокатом часом.

Враховуючи необхідність тлумачення усіх норм процесуального права в контексті напрямків, що їх задають основні засади (принципи) судочинства, ми не маємо підстав стверджувати, що у всякій справі для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх співмірності має встановлюватися обсяг часу, витраченого адвокатом на виконання «відповідних робіт (надання послуг)». Скоріше слід вважати, що завжди має бути визначений обсяг «наданих адвокатом послуг та виконаних робіт», який у разі визначення гонорару адвоката у фіксованому розмірі цілком може бути вичерпно охарактеризований фактом такого виконання адвокатом відповідного договору, який свідчить про настання умов для виплати гонорару. Тому з урахуванням викладеного вище подання в цьому разі детального опису робіт (наданих послуг) як цього вимагає частина третя статті 126 ГПК України, є зайвим, адже жодним чином не конкретизуватиме обсяг роботи адвоката.

Що ж по обставин, вказаних у пунктах 1, 4 частини четвертої статті 126 ГПК України, то для їх оцінки суддя має не менше відомостей в матеріалах справи, аніж буд-який її учасник. Тому наявність вищевказаного «детального опису» (а так само і ступінь його «деталізації») жодним чином не сприяє в оцінці співмірності розміру витрат на професійну правничу допомогу обставинам, визначеним пунктами 1, 4 частини четвертої статті 126 ГПК України.

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Якщо згідно з умовами договору про надання правової (професійної правничої) допомоги гонорар адвоката визначено у фіксованому розмірі, то для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат подання учасником справи детального опису робіт (надання послуг) не є обов'язковим. У такій ситуації відповідний учасник справи має право (але не зобов'язаний) подати такий детальний опис.

У всякому разі учасник справи деталізує відповідний опис лише тією мірою, якою досягається функціональне призначення вказаного «детального опису» – визначити розмір витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат. При цьому суд не має повноважень оцінювати такий опис на предмет достатності його деталізації, адже за відсутності визначених процесуальним законом чітких критеріїв такого роду оцінки вона неминуче перетвориться на свавілля і спричинить порушення принципу верховенства права.

2. Щодо другого питання слід знов наголосити, що у разі, якщо умовами договору про надання правової (професійної правничої) допомоги гонорар адвоката визначено у фіксованому розмірі, то для визначення розміру витрат

¹ Див., напр.: Заборовський В.В. Правова природа договору про надання правової допомоги як документа, що підтверджує повноваження адвоката в контексті змін до процесуальних кодексів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2018. – Випуск 48. Том 2. – С. 152-156.

на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат подання учасником справи детального опису робіт (надання послуг) не є обов'язковим. У такій ситуації відповідний учасник справи має право (але не зобов'язаний) подати такий детальний опис.

Тому якщо договором про надання правової (професійної правничої) допомоги визначено фіксований розмір адвокатського гонорару, то ступінь деталізації такого опису може бути мінімальною (аж до обмеження простою вказівкою на повне виконання адвокатом передбачених договором обов'язків), а про будь-яке значення кількості витраченого адвокатом часу взагалі йтися не може.

3. Враховуючи відповідь на питання 1 і 2, та обставина, що сторона не зазначила витрати часу на надання правничої допомоги у відповідному детальному описі, взагалі не може бути підставою (єдиною чи ні) відмови у відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Більше того, такою підставою в розглядуваному випадку не може бути і те, що відповідний учасник справи взагалі не подав суду детальний опис, якого вимагає частина третя статті 126 ГПК України.

4. Якщо умовами договору про надання правової (професійної правничої) допомоги гонорар адвоката визначено у фіксованому розмірі, то співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката відповідно до частини четвертої статті 126 ГПК України визначається по-різному, залежно від того, про співмірність якій обставині йдеться:

4.А. Обсяг «наданих адвокатом послуг та виконаних робіт» у такому разі визначається зовсім не обсягом витраченого ним часу, а вичерпно характеризується фактом такого виконання адвокатом відповідного договору, який свідчить про настання умов для виплати гонорару. З цих причин в розглядуваному випадку витрачений адвокатом час не має жодного значення і оцінка розміру відповідної категорії судових витрат на предмет співмірності обставинам, вказаним у пункті 2 частини третьої статті 126 ГПК України, є нерозумною і проводиться не повинна.

4.Б. Що ж по обставин, вказаних у пунктах 1, 4 частини четвертої статті 126 ГПК України, то для їх оцінки суддя має не менше відомостей в матеріалах справи, аніж буд-який її учасник. Більше того, час витрачений адвокатом на надання правової допомоги, не визначає сам по собі ані складності справи, ані складності відповідної роботи адвоката, так само як не обумовлюється ціною позову чи значенням справи для сторони. З цих причин оцінка співмірності за вказаними критеріями може бути проведена незалежно від того, чи відомий суду час, витрачений адвокатом для надання правової допомоги у справі.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук
адвокат

Ю.В. Мица